

PARDUBICE ZA NACISTICKÉ OKUPACE

Jan NĚMEČEK

Okupace českých zemí v letech 1939–1945 patří ke stále živým a diskutovaným tématům. Jsme také svědky nejrůznějších interpretací ale i reinterpretací postavení protektorátu v rámci Německé říše. Není překvapením, když přichází z pera některých německých historiků či politiků, trochu varujícím momentem však je, když se ji občas dozvídáme i z úst politiků českých (viz bývalá ministryně spravedlnosti Helena Válková, která v březnu 2014 v reakci na otázku, jaké je její mínění o poválečném odsunu německého obyvatelstva z Československa, odpověděla: „To nejhorší. Chápu, že to byla reakce na to, co se zase Čechům dělo předtím, ale ono se toho v protektorátu zas tolik nedělo.“)¹⁾ Z českých hlasů bych zmínil páně Krystlíkovy objevené citace, viz např. dojmy blíže nespecifikovaných staroříšských Němců z návštěvy protektorátu: „Žádné po zuby ozbrojené skupiny SS nebo wehrmachtu nehlídkovaly ulicemi českých měst, žádné případy podzemních organizací nezneklidňovaly německé posádky a nerušily činnost seřadovacích nádraží. Protektorát se rozvinul svým způsobem ve vzorovou zemi, ve výkladní skříň obsazené Evropy. Praha se svými výhodnými nákupními možnostmi a kvetoucím černým trhem se stala rájem pro německé frontové dovolence a pro kapitány německého válečného hospodářství.“²⁾

Tyto hlasy, zdůrazňující, že české země za války neutrpěly takové škody jako třeba Poláci a že se snad dokonce zlepšila ekonomická situace, nejsou v posledních letech ojedinělé. Deformují však historickou realitu vytrhovááním jednotlivých faktů ze souvislostí, nastiňují situaci schematicky. Protektorát rozhodně nebyl rájem, v důsledku nacistické perzekuce zde

1) Dostupné z URL: <http://www.lidovky.cz/politici-se-bouri-kvuli-vyrokum-vaalkove-o-cesich-za-protektoratu-p96-/zpravy-domov.aspx?c=A140324_141442_ln_domov_sho>, [cit. 20. 4. 2016].

2) Tomáš KRYSTLÍK, *Neucta k pravdě*, dostupné z URL: <<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/nazory-a-petice/Tomas-Krystlik-Neucta-k-pravde-313136>>, [cit. 20. 4. 2016].

umírali a byli vražděni čeští (a nejen čeští) lidé. A hlavně by se nemělo zapomínat na to, jaký byl konečný cíl nacistické politiky – v případě vítězné války germanizace českého prostoru, ve kterém se Češi v rámci nacistických plánů měli stát napřed otroky, a posléze být úplně vysídleni či vyhlazeni, popřípadě poněmčeni. To, že nacisté v zájmu totální války nezbytně potřebovali českou pracovní sílu pro účely německého válečného hospodářství, měla být jen pouhá přechodná etapa.

Zůstává tedy otázkou: byl protektorát (a tedy i jeho města včetně Pardubic) skutečně oázou uprostřed válkou zmítané Evropy? A nejen protektorát, dosti často a v současné době z určitých kruhů ještě častěji se stejná otázka vznáší i pro válečnou Slovenskou republiku. Nicméně zůstaňme v Čechách, konkrétně v Pardubicích.

Okupace českých zemí 15. března 1939 následovala bezprostředně po vyhlášení samostatnosti Slovenska, když již 14. března vstoupily první německé jednotky do českých zemí a okupace byla završena o den později. Formálně byla výsledkem ultimativního jednání říšského kancléře Adolfa Hitlera s československými zástupci – prezidentem Emilem Háchou a ministrem zahraničních věcí Františkem Chvalkovským v Berlíně osudné noci ze 14. na 15. březen 1939, které skončilo podpisem dohody, jíž českoslovenští zástupci odevzdávali „osud lidu českého a českých zemí s důvěrou do rukou vůdce Německé říše“.³⁾

Průběh okupace Pardubic se příliš nelišil od ostatních měst, neboť na pokyn vlády vydal Okresní úřad v Pardubicích nařízení pro všechny četnické stanice, aby zajistily klidný průjezd německých vojsk ve všech obvodech a vyzvaly občanstvo ke slušnému a uctivému chování.⁴⁾ Byl to nevlídný den, již od samého rána padal sníh, který se na ulicích měnil v břečku. K 9. hodině ranní se německé jednotky objevily ve městě, v 9.35 hodin zastavil před pardubickou poštou první německý tank. List Východočeský republikán o tom napsal: „První tank vjel do města. Německý voják se rozhlížel, neboť nevěděl, do jakého prostředí přijíždí. Uplynulo pár minut... Voják vyhlédl ještě jednou ven a potom otevřel a vystoupil do ulice města... Nikdo ho nezdravil, ale také nikdo mu neukazoval hněv nebo vzdor.“⁵⁾ Brzy se objevily na ulicích vyhlášky německé branné moci, jež

3) Originály dohody jsou uloženy po jednom v trezoru Auswärtiges Amt v Berlíně a v Archivu Kanceláře prezidenta republiky v Praze.

4) Josef KMONÍČEK, *První měsíce nacistické okupace Pardubic*, Pardubice 1966, s. 4.

5) *Pardubice po 15. březnu*, Východočeský republikán 21, 1939, 24. března, s. 4.

s arogancí a urážlivě překroucenou češtinou oznamovaly obyvatelstvu nástup okupačního režimu: „Na rozkaz Votze a neivřšího Prezidenta německé Armady převzal sem v zemi česke s nešním dnem celou moc.“ Podepsán: „Blaskowitz, General Pjechoty.“⁶⁾ Také starosta města Karel Vítek⁷⁾ vydal vyhlášku, ve které vyzval ke klidu a pořádku. Do Pardubic přijížděly v průběhu dne další německé vojenské jednotky, z nichž část zůstala ve městě a část pokračovala dál v cestě.

S příchodem okupantů byl omezen veškerý veřejný život. Uzavírací hodina ve veřejných místnostech byla stanovena na 20. hodinu, k pobytu od 21. hod. do 6. hod. ranní musela být zvláštní propustka. Výjimečný stav pak trval až do 7. dubna 1939.

Se vznikem protektorátu došlo ke vzniku dvoukolejné státní správy: protektorátním úřadům byly nadřazeny nově vytvořené říšské úřady německých Oberlandratů (vrchních zemských radů), které spravovaly určitou část území protektorátu (jejich obvod činil 1–6 politických okresů). Také Pardubice se staly sídlem tohoto úřadu, jenž byl obvodem v podstatě roven krajskému úřadu. Spadaly pod něj politické okresy Pardubice, Chrudim, Litomyšl, Polička a Vysoké Mýto. Jeho sídlem se stala budova bývalého úřadu ministerstva pošt a telegrafů na rohu náměstí Republiky. Prvním vrchním zemským radou se stal Karl von Schilling, jenž však záhy zemřel na následky pádu z koně,⁸⁾ po něm spravoval Oberlandrat až do února 1940 říšskoněmecký právník Horst Hacker. Posledním pardubickým oberlandrátem se stal Rudolf Schultz von Dratzig, který poté, co byl v rámci Heydrichovy správní reformy 15. června 1942 zrušen Oberlandrat v Pardubicích a jeho obvod připadl pod Hradec Králové, se stal oberlandrátem právě v Hradci.⁹⁾ Pardubice se také staly sídlem místní skupiny (Ortsgruppe) NSDAP, spadající pod Kreisleitung Prag, později pak spadaly pod Kreisleitung v Hradci Králové.¹⁰⁾

6) Text vyhlášky však posléze doznal pravopisných úprav a v dalších verzích byl publikován již ve správné spisovné češtině.

7) Karel Vítek byl starostou města od 28. září 1938 do 25. listopadu 1942. Státní okresní archiv (SOKA) Pardubice, fond Okresní úřad (OÚ), čj. 760/40 pres.

8) Stalo se tak 20. června 1939 navečer, kdy po pádu z koně byl vážně zraněn. Sanitka, která pro něj jela, se opozdila, protože jej hledala na jiném místě, než ve skutečnosti byl. Celá záležitost byla vyšetřována, nicméně se neprokázalo, že by smrt byla zaviněna jinou osobou. Tamtéž, čj. 846/39.

9) Tamtéž, čj. 685/42 pres.

10) René NOVOTNÝ, *Nacistická národnostní politika na Pardubicku v letech 1939–1945*, Východočeský sborník historický 24, 2013, s. 178.

Dne 16. března se do Pardubic přesunula zvláštní kolona z Trutnova, s níž přijelo několik komisařů a na 70 úředníků a zaměstnanců gestapa do nového působiště v Pardubicích. Jejich první velkou akcí se stala zatýkácí akce, tradičně nepřesně nazývaná jako akce Gitter.¹¹⁾ Znamenala hromadné zatýkání českých komunistů, dále židovských a německých emigrantů, kteří v českých zemích hledali útočiště před nacismem. Jen v pardubickém politickém okrese bylo zatčeno 38 komunistů, 5 německých emigrantů a 29 emigrantů židovských.¹²⁾ Gestapo, které při zatýkání využilo kartoték české policie, tak záhy ukázalo, jakým postrachem se v budoucnu mělo stát pro pardubické občany.

V souvislosti s okupací začalo i systematické rabování českých zemí ze strany německých okupantů. Jedním ze zjevných příkladů se stalo stanovení nového kursu marky vůči koruně na 1 : 10, což neodpovídalo vzájemné hodnotě obou měn. Obyvatelstvo reagovalo na novou situaci nákupní horečkou, na níž okupační úřady odpověděly vyhláškou o zákazu nákupu nad denní potřebu. Docházelo i ke komickým situacím, jednu z nich popsal Východočeský republikán počátkem dubna slovy: „Do Bubákova pekařství na Masarykově třídě v Pardubicích přišel německý vojáček a přál si za 1 marku rohlíky. Byl to jeden z těch, kteří sem přišli v poslední době, takže neznal, jak se v našich obchodech nakupuje. Když mu v krámě naplnili jeden velký sáček a počali plnit druhý, upozorňoval voják, že žádá jen za 1 marku. No ano, pravili mu, to máte za 1 marku. Udivený voják proto změnil objednávku na 50 pfennigů, za něž dostal 20 rohlíků. Byl z toho nesmírně udiven a s rozzářeným obličejem se vracel z obchodu. Nechtěl tomu ani věřit.“¹³⁾ Pro německé vojáky byl protektorát vůbec „zaslíbenou zemí“. Na pultech zdejších obchodů nacházeli zboží, které v Německu již dlouhou dobu nebylo k mání.

Reakce obyvatelstva na okupaci byly různé: od otevřené kolaborace s nacisty (skupiny sdružené ve Vlajce a dalších českých fašistických organizacích), přes odevzdané, apatické postoje (v hlášení okresního četnického velitelství je zapsáno: „Oznamuji, že nálada obyvatelstva, která byla po podzimních událostech značně již uklidněná, byla novými poměry ze dne 15. 3. 1939 vzrušena... Obyvatelstvo je takřka apatické a přijímá veškeré změny jako věc osudu.“ Zmiňuje se i o větší návštěvnosti kostelů, kde oby-

11) Jan VAJSKEBR, *První zatýkácí akce německých bezpečnostních složek v Protektorátu Čechy a Morava (tzv. Aktion Gitter)*, in: Ivo Pejčoch, Jiří Plachý a kolektiv, *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, s. 17–23.

12) J. KMONÍČEK, *První měsíce...* c. d., s. 6.

13) Východočeský republikán 21, 1939, 7. dubna.

vatelstvo „utišuje svůj žal modlitbami a rozjímáním.“¹⁴⁾ až k rozhodnému odporu proti novému režimu, projevujícím se buď emigrací a zapojením se do zahraničního odboje, nebo zakládáním domácích odbojových organizací (vojenská Obrana národa, dále Petiční výbor Věrní zůstaneme, později také komunistický odboj). Občané Pardubic si však zachovali víru v budoucnost, jak svědčí nejen jejich účast na celonárodních demonstracích (např. převoz ostatků K. H. Máchy z Panteonu na Vyšehrad), ale i anonymní akty odporu. Za všechny je možno citovat závěr anonymního lístku, který byl v prosinci 1939 zaslán z Pardubic předsedovi protektorátní vlády: „Naše zákonná vláda je jinde!... Ať žije Československá republika! Přijde den!“¹⁵⁾ Mnohem větší pozornosti se dostávalo symbolům českého národního života, zejména v oblasti kultury, což se projevilo mnohem větší návštěvností divadel i kin. V tomto duchu se pak nesly i výzvy v legálním tisku, který počátkem okupace v roce 1939 umožňoval ještě určitou míru volnosti. Článek „Do divadla – povinně!“ tak deklaroval: „Vždyť to bylo divadlo a herci, kteří vždy a za všech okolností stáli pevně na půdě své domoviny a nesmlouvavě hájili oprávnění a život svého milovaného národa... Proto nesmí ustnouti na stranické zaujatosti neb na pochybném velikášství v době, která nás potřebuje semknuté, zocelené a oddané jedné myšlence a jednomu cíli: duševnímu vítězství a prospěchu naší domoviny, naší národní kultury...“¹⁶⁾ Obdobně byla nechuť k novým poměrům vyjadřována např. různými nepřístojnostmi, kašláním, šoupáním nohama při promítání propagandistických filmů v kinech před hlavním představením. Z příkazu gestapa pak pardubický primátor musel 7. listopadu 1939 vydat nařízení, že kvůli těmto incidentům bude vždy na začátku představení promítána výstraha, že při rušení bude akce ukončena a vstupné nebude vráceno, současně k představením měla být vždy vysílána policejní hlídka.¹⁶⁾

Nacisté pochopitelně nesli všechny projevy tohoto druhu odporu velmi nelibě a brzy je začali nejen brutálně potlačovat, ale i likvidovat všechny symboly národního života první republiky. Takovým příkladem byla likvidace pomníku prvního prezidenta T. G. Masaryka, který byl na příkaz Oberlandrátu odstraněn v noci z 26. na 27. dubna 1940 a bronzová socha předána do německé sbírky barevných kovů.¹⁷⁾ Ne jistě náhodou: socha

14) SOKA, Pardubice, OÚ, čj. 394/39, hlášení Okresního četnického velitelství v Pardubicích.

15) Karel JIČÍNSKÝ, *Do divadla povinně!*, Východočeský rozhled 9, 1939, č. 12 z 1. listopadu.

16) SOKA, Pardubice, OÚ, čj. 1484/39.

17) Miloš CHARBUSKÝ, *K pardubickému pomníku TGM. Před 16 lety jen podstavec*, Zář 40–50, 1990, č. 34–35 z 27. dubna, s. 2.

byla v prvních měsících okupace terčem pozornosti pardubických občanů, kteří k ní pokládali květiny. Počátkem května neznámý občan připevnil na sochu lístek s tímto textem:

„Ty, jehož jedni Bohem zvou
a druzí věčným osudem
Ty dej nám stále sílu novou
a svobodu si novou dobudem
Ty to znáš, nuž k Tobě volám,
jež vládneš lidstva osudem,
dej sílu nám, ať osud zdoláme
a svobodu si novou dobudeme.“¹⁸⁾

K odstranění sochy možno dodat, že tato akce vyvolala ohlas i v česko-slovenském zahraničním odboji, kde z Londýna přišla depeše adresovaná ilegální vysílače SPARTA I. doc. Vladimíra Krajiny, žádající, aby Městský úřad v Pardubicích byl pokárán „za odstranění Masarykovy sochy“.¹⁹⁾

Ne všichni Pardubáci však zaujali protiněmecký postoj. Byli mezi nimi i ti, kteří okupanty uvítali. Pardubičtí fašisté se sdružovali v řadě organizací, jako byla např. Arijská fronta či Národní arijská kulturní jednota (NAKJ). K čelným pardubickým fašistům patřili Karel Hybský, bývalý předseda Vlajky, sezemický Bedřich Opletal a další. Zejména protizidovská agitace fašistů však vyvolávala negativní reakci obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že v počátečním období byla jejich činnost bedlivě sledována četnickými stanicemi, máme dosti dokladů o útocích proti kolaborantům. A tak se objevovaly nápisy: „Nekupujte u zrádců“, „Smrt zrádci“, protesty se objevovaly i veřejně, když na veřejné přednášce NAKJ v restauraci u Černého koně v Přelouči na téma „Židovstvo, židozednáři, hrobaři arijských národů“ v polovině září 1939 někteří náhodní hosté reagovali podle záznamu tamní četnické stanice takto: „To je hanba, škoda, že jste Češi“ nebo „Židi jsou taky lidi, nám je některý Žid milejší nežli křesťan“. Nechybělo ani rozbíjení výloh, v nichž byly propagační materiály Vlajky a dalších organizací vystavovány.²⁰⁾

Útok nacistického Německa na Polsko v září 1939 přinesl změny do života obyvatel Pardubic. Válečný stav se dotkl města dosti citlivě. Týkalo se to dopravy, která byla omezena. List Východočeský kraj to komentoval

18) SOkA, Pardubice, f. OÚ, čj. 656/39.

19) Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha, f. 37 (Velitelství vojenské zpravodajské služby Londýn), sign. 37-10-47, depeše č. 448-300-23.

20) SOkA, Pardubice, f. OÚ, čj. 1169/39 pres., hlášení místních četnických stanic.

slovy: „Na pardubickém nádraží budí pozornost zelenými pásy přelepené jízdni řády, vyvěšené na chodbách nádraží. Skoro třetina vlaků nejjezdí, zvláště rychlíková doprava jest omezena.“ Válka přinesla i zatemnění, které poznamenalo život města až do konce války. Noviny to komentovaly slovy: „... nynější nařízení o zatemnění, které nastalo při zahájení nepřátelství dnem 1. září, provedeno bylo vesměs vzorně. Hned první noc byly Pardubice v úplné tmě.“²¹⁾ Rozvíjela se opatření týkající se protiletdecké ochrany, na radnici byla otevřena kancelář civilní protiletdecké ochrany. Současně byl omezen i kulturní a společenský život, byly zakázány taneční zábavy i poslech zahraničního rozhlasu. O náladě obyvatelstva a jeho obavách z dalšího vývoje hovoří ve svém hlášení jedna z četnických stanic: „Od 1. září 1939, kdy došlo k válce mezi Německem – Polskem, Velkou Británií a Francií, zajímá veškeré vrstvy obyvatelstva, nebudou-li muset nastoupit vojenskou, resp. pracovní službu válečnou také muži české národnosti v Protektorátu Čechy a Morava.“ Obavy z pracovního nasazení nebyly bezdůvodné, neboť v Pardubicích byl zřízen jeden z 23 nově zřízených úřadů práce, který měl obstarávat pracovní síly pro potřeby válečného průmyslu.

Na pardubické občany mělo dopad i uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 a odvezení studentů do koncentračního tábora Sachsenhausen, mezi nimiž byli i někteří absolventi pardubické reálky.²²⁾

Válka přinesla omezení v oblasti zásobování a hospodářská situace v protektorátu se stále zhoršovala. Život na lístky, které byly zavedeny již od konce září 1939, byl stále těžším. Lístkové hospodaření bylo nedostačující, což přispívalo ke vzrůstu černého obchodu. Zprávy četnických stanic v celém okrese zaznamenávají stále sílící stížnosti na nedostatečné přiděly potravin, na jakost chleba, který „byl někdy téměř nepoživatelný a způsoboval žaludeční obtíže“.²³⁾ Kvalita potravin se zhoršovala, přicházely nepřilíš dokonalé náhražky za některé druhy nedostatkových potravin. 16. května 1940 informovala četnická stanice Pardubice o špatné chuti umělých tuků.²⁴⁾ Zima 1940/1941 a silné mrazy pak přinesly obtíže v zásobování uhlím, které se nedostávalo zejména v menších obcích.²⁵⁾ Seznam nedostatkového zboží rychle narůstal. Ceny na černém trhu záhy

21) Východočeský kraj 21, 1939, 8. září, s. 6.

22) František DOSOUDIL, *Historie osvobození pardubického okresu v roce 1945 a co mu předcházelo*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 20, 1985, č. 1–2, s. 5.

23) SOKA, Pardubice, f. OÚ, čj. 911/41 pres.

24) V konečné zprávě však byla tato poznámka škrtnuta. Tamtéž, čj. 553/42 pres.

25) Tamtéž, situační zpráva Okresního úřadu v Pardubicích Oberlandratu ze 4. ledna 1940.

dosahovaly enormní výše. To souviselo s tím, že se objevovaly problémy dostat příslušné zboží i na potravinové lístky.²⁶⁾ V hlášeních četnických stanic se špatná zásobovací situace stala evergreenem.

Není proto divu, že se v létě 1941 objevily případy stávek v továrnách, které byly motivovány obtížnými životními podmínkami. Např. v pardubické Telegrafii vstoupilo 19. září 1941 dělnictvo do stávky, protože chtěli „poskytnutí zápůjčky 1 000 K pro každého zaměstnance, aby si mohli nakoupit předměty denní potřeby, ježto z nízké mzdy jim na to peníze nepostačují“, hlásilo okresní četnické velitelství.²⁷⁾ Okamžitý zásah gestapa přinesl zatýkání v řadách zaměstnanců a po vyšetřování bylo z 22 zatčených 16 z nich postaveno před soud, když jeden z vyšetřovaných, montér Josef Kříž spáchal při výslechu na gestapu sebevraždu.²⁸⁾ Zbylí byli odsouzeni na 1–5 let vězení, když další ze zatčených, František Bárta, věznění nepřežil.

Rok 1940 byl pro Pardubice zvláště významný, protože v něm slavily 600 let od povýšení na město v roce 1340. Oslavy se od počátku roku nesly v národním duchu. Česká filharmonie hrála Smetanovu *Mou vlast* či Dvořákovy *Slovanské tance*, na pardubické divadelní scéně se představila olomoucká opera s Dvořákovou *Rusalkou* či Smetanovým *Daliborem*, byla vydána výpravná publikace k tomuto výročí.²⁹⁾ Hlavní oslavy měly proběhnout v červenci, ale to do jejich režie již zasáhli Němci, kteří nabídli Sudetoněmeckou filharmonii s Wagnerem, Brahmem a Dvořákem. Městská rada proto takticky hlavní oslavy odvolala s poukazem na vážnost válečné doby, čímž se vyhnula německé nabídce. Přesto se řada akcí uskutečnila, v červnu a červenci byla např. otevřena výstava hospodářského rozvoje města Pardubice.³⁰⁾ Pardubice se nicméně německým akcím nevyhnuly. 29. června zazněl koncert Sudetoněmecké filharmonie, byla uspořádána výstava nových hmot a textilií, pořádaná Říšským výborem pro národohospodářskou osvětu v Berlíně a Výborem pro nové hmoty

26) Četnická stanice v Albrechticích 16. července 1941 hlásila, že „obyvatelstvo nedostane ani to, co mu právem patří na potravinové lístky“. Tamtéž.

27) Tamtéž, čj. 553/42 pres., zpráva okresního četnického velitelství z 1. října 1941.

28) Josef BEDNÁŘ, *Rok 1941 v Telegrafii Pardubice*, Národní osvobození, 2003, č. 19, 11. září, s. 3. Viz též Státní oblastní archiv (SOA) Zámorsk, Mimořádný lidový soud (MLS) Chrudim, Ls 802/46, Josef Kaupe. Kaupe byl německý referent v Telegrafii a byl to on, kdo povolal gestapo do závodu. Po válce byl odsouzen k trestu smrti a popraven.

29) Zdeněk VAVŘÍK (red.), *Pardubice 1340–1940. Sborník k 600 letému povýšení Pardubic na město*, Praha 1940.

30) SOKA, Pardubice, f. Archiv města Pardubice, kart. 227, program městských oslav 1940.

v Praze, proběhla i přednáška předního kolaboranta, náměstka pražského primátora Josefa Pfitznera.³¹⁾

Sílicí německý tlak a germanizace se nevyhnuly ani oblasti školství. Po uzavření vysokých škol v listopadu 1939 přišly na řadu školy nižších typů, kdy nařízením ministra školství a národní osvěty byla k 1. říjnu 1941 zahájena postupná likvidace reálky v Pardubicích v podobě zrušení prvního ročníku.³²⁾ Naopak po celém protektorátu a tedy i v Pardubicích začaly vznikat německé národní a měšťanské školy. V tomto ohledu však byla s Pardubicemi potíž v podobě slabé německé žakovské základny, která musela být doplňována žáky české národnosti.³³⁾

Krátce po útoku Německa na Sovětský svaz 22. června 1941 zahájili Němci tzv. akci Viktoria, vítězství. Po Pardubicích se objevily plakáty, poutače s nápisy: Deutschland siegt für Europa! – Německo vítězí za Evropu!, doprovázené velkým bílým písmenem V, které bylo na autobusech, na lokomotivách, na budovách i jinde. V duchu této akce byl přejmenován hotel Grand na hotel Viktoria, Smetanovo náměstí bylo přejmenováno na náměstí Viktoria. Propagandistická akce měla vyjádřit víru ve vítězství Velkoněmecké říše. Byť ji místní tisk označoval jako velmi úspěšnou,³⁴⁾ narazila na spontánní odpor obyvatelstva, v jehož důsledku byla řada nápisů přemalována či jinak poškozena. Nacistická propaganda však časem utichla sama v souvislosti s tím, jak se rozpadaly představy Němců o snadných vítězstvích na východní frontě.

Od nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941 probíhala intenzivní germanizace státní správy. 15. června 1942 došlo ke změně ve vedení okresního úřadu, kde českého okresního hejtmana JUDr. Josefa Kuchaře nahradil Němec JUDr. Karl Gillich.³⁵⁾ S touto personální změnou souvisela i celková reorganizace říšské správy v protektorátu, kde Okresní úřad v Pardubicích spravoval celé území zrušeného pardubického oberlandrátu a převzal odpovědnost za národnostní otázky. Změny se dotkly i městské správy, kde se v březnu 1942 v městské radě objevil Němec Hartner a 25. listopadu téhož roku byl místo českého starosty K. Vítka dosazen nový starosta, Němec Julius Stumpf.

31) *Velký týden jubilejních Pardubic*, Národní listy, 1940, 28. června.

32) R. NOVOTNÝ, *Nacistická národnostní politika na Pardubicku v letech 1939–1945*, s. 203.

33) Blíže tamtéž, s. 196–200.

34) *Znamení Viktoria v Pardubicích; Pardubice mají nejlepší výzdobu ve znamení písmena V*, Východočeský kraj 26, 1944, 25. července a 31. července.

35) SOKA, Pardubice, f. OÚ, čj. 696/42 pres.

S příchodem nacistů započala také perzekuce Židů. Pardubická židovská obec patřila k nejprogresivnějším v českých zemích a její příslušníci se podíleli na rozkvětu průmyslu a obchodu ve městě a okolí. David Fanta založil jeden z nejdůležitějších podniků ve městě – rafinerii minerálních olejů, se jménem Jakuba Wertheimera je spojeno založení lihovaru, Otto Baer a Jindřich Benies se přičinili o založení cukrovarů v Pardubicích a Rosicích nad Labem apod. Bezprostředně po německé okupaci přišel zákaz vykonávat praxi židovským právníkům. Situační zpráva Okresního četnického velitelství v Pardubicích k tomu uvádí: „Židovští právníci chovají se stísněně... poněvadž tito nearijci jsou vesměs dosti zámožní, uchýlili se do soukromí a žijí z úspor. Jejich chování jest ovšem velmi stísněné, neboť ztratili ve zdejších městě nejen slušnou existenci, ale i svoje bývalé společenské postavení.“³⁶⁾ Konkrétním příkladem zákazu byl JUDr. Jindřich Rais, rada politické správy, který byl 16. března 1939 okamžitě zproštěn služby.³⁷⁾ Podobný zákaz přišel i v případě židovských lékařů, kdy již 17. března byl v nemocnici zbaven funkce primáře prosektora MUDr. Schwarz.

Od počátku okupace tak byli Židé postupně a systematicky vytlačováni z veřejného života a izolováni, nejprve ve svých domovech a později, po zřízení židovského ghetta v Terezíně v listopadu 1941, v Terezíně. Na počátku okupace žilo v protektorátu asi 120 000 osob židovského vyznání. Z nich se asi 26 000 podařilo zachránit často jen holé životy a – více či méně legálně – opustit protektorát. Zbytek se stal terčem nacistických perzekučních opatření, když Židé postupně ztratili materiální základy své existence a desítkami zákonů a nařízení byli vytlačováni z české společnosti. Následovala arizace, znamenající konfiskaci židovského majetku a jeho ovládnutí okupanty: šlo o nařízení říšského protektora Konstantina von Neuratha o židovském majetku z 21. června 1939.³⁸⁾ Podle něho bylo Židům zakázáno nakládat s nemovitostmi i cennými papíry bez písemného schválení říšského protektora. Museli také ohlásit u německých úřadů své pozemky i cenné předměty s hodnotou nad 10 000,- K. V židovských podnicích byli říšským protektorem ustanoveni správci. Tímto postupem se – podle deníku *Venkov* – do rukou Němců dostal majetek v hodnotě nejméně 17 miliard korun. Tak byla nucená správa uvalena i na Wertheimerův lihovar, který pak spravoval německý Treuhänder.

36) Tamtéž, čj. 553/39 pres., zpráva Okresního četnického velitelství v Pardubicích.

37) Tamtéž, čj. 453/39 pres.

38) Helena PĚTRŮV, *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941)*, Praha 2000, s. 49.

Izolace židovského obyvatelstva prostupovala všemi oblastmi života: v Pardubicích již poslední týden v srpnu 1939 nesměli Židé navštěvovat plovárnu, až na jedno odpoledne v týdnu jim byl zakázán přístup do městských lázní. Byli vyloučeni z 10 pardubických restauračních podniků, jediným povoleným pro ně zůstal hotel Libuše v Nádražní ulici. Podle nařízení z 20. září 1939 musely být židovské obchody označeny „Židovský obchod – Jüdisches Geschäft“. Od 1. září 1939 byl Židům zakázán vstup do biografů a pokladny kin byly označeny nápisy „Židům vstup zakázán – Juden ist Eintritt verboten“, 22. září 1939 dostala pardubická četnická stanice příkaz k odebrání radiopřijímačů židovským obyvatelům, kteří také ztratili přístup do veřejných knihoven.³⁹⁾

Ke „konečnému řešení“, jak nazvali Němci systematické vyvražďování židovského obyvatelstva, přistoupili Němci po nástupu Heydricha na podzim 1941. Již od 15. září 1941 museli Židé povinně nosit židovskou hvězdu s nápisem JUDE, v Pardubicích vyvrcholila židovská perzekuce na konci roku 1942. 6. prosince muselo opustit své domovy 280 pardubických židovských rodin s 563 příslušníky. Z Pardubic byly vypraveny dva vlaky, jejichž cílem se stalo terezínské ghetto, přestupní stanice na cestě do vyhlazovacích táborů v Polsku. Po válce se zpět vrátilo pouze 28 osob, ani jedna rodina celá.⁴⁰⁾

Pardubice se také pro okupanty staly významné z hlediska válečné výroby. To se týkalo nejen závodů, které bylo možno přímo zapojit – Explosie a Synthesie Semtín, kde si německý koncern Hermann Göring Werke vynutil kapitálovou účast a které po dostavbě závodů expandovaly s výrobou výbušnin,⁴¹⁾ stejně jako nového závodu, který v Semtíně vybudoval Spolek pro chemickou a hutní výrobu, dále elektrotechnického závodu Telegrafia, kde byla dále utlumována civilní výroba radiostanic⁴²⁾ ve prospěch výroby zejména krátkovlnných vysílačů určených jak pro wehrmacht, tak dlouhovlnných pro německé válečné námořnictvo.⁴³⁾

39) Jan NĚMEČEK, *Pardubicko za nacistické okupace a jeho podíl na národně osvobozené boji českého lidu 1939–1942*, diplomová práce, Filozofická fakulta UK Praha 1987, s. 32–33.

40) Karel JIČÍNSKÝ – Karel GOTTWALD, *Protifašistický odboj na Pardubicku v letech 1939–1945*, rukopis, s. 20. Uloženo Národní archiv, Praha, f. Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, práce ze soutěže ČSPB.

41) Blíže Marta KOHÁROVÁ, *Semtínská Explosie za nacistické okupace*, in: *K regionálním dějinám východních Čech*, Hradec Králové 1993, s. 43–66 a další práce této autorky.

42) Tento proces však začal již v meziválečném období, když firma dostala velké objednávky pro československou armádu.

43) SOA, Zámorsk, fond Telegrafia, sign. V A 5, kart. 67. V případě námořnictva se jednalo o vysílačky pro německé ponorky.

Válečný význam pro okupanty se pochopitelně odrazil v tvrdých represích proti již zmíněné stávce z r. 1941, když v srpnu 1939 byla vydána vyhláška: „Sabotážní činy všeho druhu, jež ruší nebo ochromují normální běh veřejného života, zvláště pak života hospodářského, jsou činy nepřátelské Říši a budou s největší přísností stíhány a trestány... Správa podniku doporučuje všem zaměstnancům továrny zachování klidu a rozvahy.“⁴⁴⁾ Ani hrozba represí však nezabránila odbojové činnosti na půdě těchto závodů, kdy z Telegrafie unikaly součástky k výrobě ilegálních radiostanic a z Explosie, jak bude uvedeno, výbušniny pro diverzní činnost proti okupantům.

Stranou pochopitelně nezůstala také Fantova rafinerie minerálních olejů, jež byla z hlediska výroby pohonných hmot pro německou armádu klíčovým podnikem, později z tohoto důvodu také terčem spojeneckých náletů.

Rada jiných podniků musela svoji výrobu přizpůsobit potřebám německého válečného úsilí. Bylo tomu tak u továrny Josef Prokop synové, jež se za první republiky soustředila na výrobu mlýnských strojů, turbín a dalších strojů. Její produkce se za okupace změnila: začala vyrábět pro wehrmacht granáty (do ledna 1944 bylo vyrobeno 173 113 kusů a výroba stále stoupala) a později také muniční truhlíky.⁴⁵⁾

Nacisté se snažili o maximální využití výrobního potenciálu pardubických podniků, s čímž souvisela i péče o dělnictvo v nich. V Explosii tak nechala správa závodu vybudovat kotle na vyvažování 2 000 porcí polévek pro dělnictvo, ježto „dělnictvu nestačí potraviny, které si s sebou do továrny přinese“.⁴⁶⁾

Již během roku 1939 se postupně konstituovalo odbojové hnutí, jehož výrazem byl vznik odbojových organizací. Jednou z prvních byla ilegální vojenská organizace Obrana národa, založená na principu vzniku rámcové československé armády v podzemí, která v případě mobilizace měla být rychle doplněna na řádné stavy a stát se rozhodující silou v plánovaném převratu a svržení německé moci. V Pardubicích bylo vytvořeno krajské vojenské velitelství, v jehož čele stanul plk. gšt. Josef Tacl, jenž si vytvořil pro tento účel svůj štáb. Pod toto velitelství spadaly okresy Pardubice, Chrudim, Chotěboř a města Vysoké Mýto, Litomyšl a Polička. Výstavba ON probíhala podle vojenského schématu: základem byla skupina o šesti mužích, 3 skupiny tvořily četou, 3 čety rotu, 3 roty prapor, 3 prapory pluk. Toto organizační schéma se však později stalo kamenem úrazu, umožnilo

44) Tamtéž, sign. 18, kart. 31.

45) Archivní fond Továrny mlýnských strojů, Pardubice, kart. 1/6.

46) SOKA, Pardubice, OÚ, čj. 553/42 pres.

totiž gestapu, aby relativně snadno celý systém rozkrylo. Před ON ležela řada úkolů. Předně to bylo zajištění zbraní, střeliva a trhavin pro připravované povstání. Podle seznamu, zaslanému pražskému ústředí, bylo v pardubickém okrese ukryto 200 pistolí, 800 až 1 000 loveckých pušek, 100 vojenských pušek, 2–4 lehké kulometry a asi 30 ručních granátů. Pochopitelně tato výzbroj nemohla stačit pro plánované povstání, to však předpokládalo s použitím těchto omezených prostředků, mj. i ovládnutí vojenských skladů, z nichž se měli povstalci dozbrojit. K dalším úkolům patřilo vytipování vhodných důstojníků, kterým se měl umožnit odchod do zahraničí, dále vydávání propagačních tiskovin, potírání německé propagandy a provádění příprav k sabotážím.

Pardubickou síť ON odhalilo gestapo v souvislosti se soustředěným úderem proti této organizaci na počátku roku 1940. Stalo se tak zřejmě proto, že se gestapu dostal do rukou mobilizační rozkaz hradeckého krajského velitelství. Zatýkáni se v únoru 1940 přeneslo do Pardubic, kde s výjimkou Jaroslava Skutila, kterému se podařilo uprchnout do exilu,⁴⁷⁾ bylo zatčeno celé krajské velitelství. Po vyšetřování byli všichni postaveni před německý lidový soud. Německá obžaloba je vinila, že „se stali členy úsekového velitelství Východní Čechy a okresního velitelství v Pardubicích a jako takoví propagovali a prosazovali výstavbu tajných spojení, zasazovali se pro uskutečnění cílů této organizace, násilné odtržení území Protektorátu a Sudet a jiných území od Říše a tyto sloučit v samostatnou Českou republiku. Pro plánovaný převrat vytvořili obžalovaní v Pardubicích tajné velitelství a obstarali vedle patřičných směrnic také zbraně a sanitní materiál.“ Plk. Tacl a škt. Tvrz byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni, další členové ON zahynuli v koncentračních táborech.⁴⁸⁾

Druhá fáze činnosti ON začala po zatčení Taclova vedení a trvala až do listopadu 1940, kdy gestapo zlikvidovalo i druhé vedení v čele s por. Antonínem Pulpánem. Jeho popravou skončila fakticky činnost ON na Pardubicku.

V souvislosti s činností ON je nutno zmínit i skupinu působící v pardubickém závodě Explosia, která byla pod vedením Felixe Manna napojena na přímo na pražské ústředí, jemuž dodávala trhavinu k provádění sabotáží, jako byl např. atentát na ministerstvo letectví a policejní ředitelství v Ber-

47) Zde zahynul jako letec u 311. československé bombardovací perutě. Jan NĚMEČEK – Zdeněk BIČÍK, *Českoslovenští letci z Pardubicka ve druhé světové válce*, Pardubice 1992, s. 44–45.

48) Tomáš RICHTER, *Odbojová organizace Obrana národa ve východních Čechách*, Východočeský sborník historický, 2011, s. 221–238.

líně. Gestapo však odhalilo i tuto skupinu a v květnu 1940 Manna i jeho spolupracovníky Medala a Zöldnera zatklo, posléze byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni.

Další stěžejní ilegální organizací působící na Pardubicku byl Petiční výbor Věrní zůstaneme, jenž patřil k nejrozsáhlejším odbojovým organizacím v protektorátu. Počátky činnosti této organizace jsou spojeny s činností poštovních zaměstnanců. V první fázi to byli pošťáci z úřadu Pardubice 3, kteří začali vydávat protinacistické letáky, poté i ve spolupráci s poštou Pardubice 1. Vydavatelé letáků byli však gestapem zatčeni již v září 1939. V létě 1939 navázal zaměstnanec poštovního ředitelství v Pardubicích Josef Šiler spolupráci s pražským ústředím PVVZ, obdobně se navázalo spojení v řadách železničních zaměstnanců, kde se ústředním článkem stal Bohumír Truksa. I zde zasáhlo poměrně brzy gestapo, které zatklo v únoru 1940 Truksu i Šilera.⁴⁹⁾

Zbytek jejich organizace však fungoval dále. Zapojila se do ní skupina Růženy Vojtěchové a dr. Vilmy Ducháčkové, napojená na pražské ústředí, která vykonala velký kus organizační práce.⁵⁰⁾ Pardubický PVVZ aktivně pokračoval ve zpravodajské práci a shromažďování informací, které byly předávány pražskému ústředí. To je předávalo, jak cestou kurýrní, tak později zejména telegrafickou, zahraničnímu odboji v Londýně. Ve zprávách vysílačky Sparta I. nalézáme celou řadu zpráv o německých transportech, projíždějících Pardubicemi i další zprávy o zbrojní výrobě v pardubických továrnách. Ostatně gestapo při pozdějším zatýkání našlo v pražském ilegálním archivu PVVZ celou řadu zpráv z Pardubic, sám Vodseďálek měl odeslat do ústředí 56 situačních hlášení. V nacistickém rozsudku jsou uváděna přesná čísla hlášení, jak je gestapo našlo: o semtínském Explosii hlášení č. 1, o Telegrafii hlášení č. 1, 21, 25, 28 apod. To ovšem vyžadovalo širokou síť informátorů, zejména z oblasti spojů.⁵¹⁾ Činnost pardubického PVVZ skončila opět zásahem gestapa v říjnu 1941. Znovu padaly rozsudky smrti i dlouholetého vězení, popraveni byli Vodseďálek, Vojtěchová i Hromádka, další se nevrátili z nacistického vězení. Význam zpravodajské činnosti

49) Jan KUKLÍK, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939–1941*, Praha 1976, s. 104n.

50) Michaela VELECHOVSKÁ, *V. Ducháčková a R. Vojtěchová, pardubické odbojařky za 2. světové války*, Pardubice 2010.

51) Jan KUKLÍK, *Odbojová organizace PVVZ ve východních a severovýchodních Čechách v letech 1939–1941*, Acta Universitatis Carolinae, Philologica et Historica 1982, s. 89–94.

PVVZ spočíval spíše v soustavnosti než závažnosti jednotlivých informací, které se týkaly válečného průmyslu, situace v zemědělství a zásobování a také nálad obyvatelstva. Významnou byla i kolportáž ilegálních tiskovin, včetně programových dokumentů PVVZ.

Na Pardubicku působil také odboj komunistický. KSČ neměla v této oblasti příliš silné postavení a kraj byl se svými 68 organizacemi a 697 členy nejslabší v republice. Komunistické hnutí, zatlačované do ilegality již za druhé republiky, bylo citelně postiženo hned po 15. březnu 1939. Nacisté vzápětí po příchodu zahájili již zmíněnou akci Gitter. Jejím cílem bylo zejména zmapování komunistického hnutí, a i když většina zatčených byla posléze propuštěna, ztížily se podmínky pro jejich přechod do ilegality. Činnost komunistů v této době spočívala převážně v organizačnické a propagační práci.

Nová linie Kominterny, která se projevila hned po vypuknutí války v září 1939, znamenala rozporuplný stav komunistů, kteří na jedné straně zůstávali vystaveni německé perzekuci, na straně druhé byli z Moskvy vyzýváni, aby přerušili spolupráci s demokratickým odbojem: „Současná válka je imperialistická, nespravedlivá, na níž má stejnou vinu buržoazie všech válčících států. V žádné zemi nesmí dělnická třída a tím méně komunistická strana tuto válku podporovat...“⁵²⁾ Proto také KSČ chyběla v Ústředním vedení odboje domácího, které se vytvořilo na počátku roku 1940 z organizací Obrana národa, PVVZ a Politické ústředí. Komunistická propagační činnost se nesla v duchu moskevských intencí. V letáku z dubna 1940, nalezeném ve Chvojenci, se píše: „Francouzsko-angličtí váleční štváči... dnes nás chtějí osvobodit, když nás včera zradili... Český národ šel s dělnickou třídou a veden KSČ spolu s německým a rakouským pracujícím lidem povedou boj za mír a socialismus.“⁵³⁾

Přes tyto postoje bylo komunistické hnutí nadále vystaveno pozornosti gestapa, na Pardubicku proběhlo zatýkání již na počátku roku 1940 a poté znovu v září téhož roku, kdy nacisté zatkli na 80 příslušníků strany. Obnova stranického vedení byla narušena počátkem roku 1941, kdy gestapo proti komunistům znovu zasáhlo. Léto znamená změnu direktiv Kominterny pro světové komunistické hnutí: Německo zaútočilo na Sovětský svaz a komunisté na celém světě se měli aktivně zapojit do boje proti nacismu. Pohroma zasáhla komunistické hnutí na Pardubicku počátkem roku 1943,

52) Gustav BAREŠ, *Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941*, Příspěvky k dějinám KSČ, 1967, č. 3, dok. A14, s. 390.

53) SOKA, Pardubice, f. OÚ, čj. 491/42, hlášení četnické stanice v Býšti.

kdy gestapo zatklo jednoho z předních organizátorů ilegální práce Filipa Žabu. Pravděpodobně v důsledku jeho výpovědi nastalo ve východních Čechách rozsáhlé zatýkání, kde pražské a pardubické gestapo zatklo na 700 komunistických odbojářů.⁵⁴⁾ Komunisté si dokázali díky neustálé organizační práci po celou dobu války udržet organizační strukturu, což jim později přineslo náskok před ostatními stranami v boji o moc v osvobozené republice.

Nástup zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha koncem září 1941 znamená proměnu v nacistické okupační politice. Zatčení protektorátního premiéra gen. Aloise Eliáše, vyhlášení stanného práva a zahájení činnosti stanných soudů, které prakticky bez soudního řízení posílaly na smrt desítky a stovky českých vlastenců, to vše znamenalo tvrdý zásah do protektorátní reality a zejména tvrdý zásah do již tak dosti zdecimovaného domácího odboje. V souvislosti se zatýkáním bylo definitivně přerušeno radiové spojení mezi domácím odbojem a Londýnem. Vzhledem k tomu, že londýnské exilové vedení zůstalo bez životně důležitých zpráv, které přicházely z protektorátu, rozhodlo o vyslání výsadků, mezi jejichž úkoly patřilo zejména navázání ztraceného spojení s domácími zdroji informací. Pro Pardubice se osudovou stala paraskupina Silver A, jejímž hlavním úkolem se stalo navázání přerušeno spojení prostřednictvím vysílačky Libuše.

Pro odbojové organizace národního odboje, soustředěné v Ústředním vedení odboje domácího (ÚVOD), byla nejdůležitější již zmíněná vysílačka s krycím názvem Sparta I, která pracovala od roku 1939 a měla kontakt nejdříve s československým exilem ve Varšavě, Bukurešti, později Paříži a Londýně. Její provoz byl zajišťován Politickým ústředím prostřednictvím doc. Vladimíra Krajiny, technickou obsluhu prováděli vojáci z Obrany národa. Od 6. dubna 1940 udržovala pravidelné spojení s Vojenskou radiovou ústřednou v anglickém Woldinghamu až do 7. května 1941, kdy byla odhalena nacisty. Později se jí podařilo obnovit provoz, ale zásahem gestapa v noci na 4. října 1941 definitivně skončila. Krajina zůstal na svobodě, ale bez vysílačky. K jeho dalšímu zkontaktování s Londýnem došlo až prostřednictvím Libuše. Druhou vysílačkou, která udržovala spojení od 28. března 1941, byla Sparta II, kterou provozovala legendární trojice vojáků z ON Balabán–Mašín–Morávek. Její provoz ovšem narušovaly neustálé zásahy gestapa. Až navázání spojení vysílačkou Libuše přineslo Londýnu aktuální informace o stavu odbojového hnutí v protektorátu.⁵⁵⁾

54) Martin ČÍŽEK, *Protinacistický odboj v České Třebové 1939–1945*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice 2012.

55) Jan NĚMEČEK, *Libuše volá Londýn*, díl I., II., *Východočeský sborník historický* 3, 4, 1993, 1994, s. 299–351 a 213–261.

Jedním z klíčových úkolů SILVER A, jež přistála 29. prosince 1941 spolu s výsadky Antropoid a Silver B poblíž obce Senice u Poděbrad, bylo tedy navázat přerušené radiové spojení domácího odboje se zahraničním vedením v Londýně. Po přistání bylo jedním z prvních opatření umístit v bezpečném úkrytu vysílačku Libuši. Ta byla nejprve převezena do Pardubic (k učiteli Janáčkoví), 4. ledna 1942 pak do prvního vysílačího místa – do lomu Hluboká u Ležáků. Následovaly pokusy o navázání spojení s Londýnem. Po několika neúspěších bylo 15. ledna 1942 poprvé dosaženo vzájemného kontaktu.⁵⁶⁾

Je pochopitelné, že zpočátku nebyly depeše Libuše zpravodajsky příliš bohaté, což ostatně dokumentuje i zpráva o spojení s domovem asi z května 1942, kde je konstatováno, že Libuše byla zpočátku zpravodajsky hluchá. Přinášela však zprávy z běžného života protektorátu, které byly důležité pro vysílání dalších skupin. Situace se kvalitativně změnila po navázání spojení se zbytky domácího odboje, zejména se špkt. Václavem Morávkem, přes něhož se do Londýna dostaly důležité zprávy od agenta A-54 Paula Thümmela. Rovněž významné byly informace od doc. Krajiny. Jak Morávek, tak Krajina se snažili navázat vlastní spojení s Londýnem, ale Morávkova smrt a Krajinyovy technické obtíže způsobily, že Libuše i nadále zůstávala hlavní oporou spojení. Souběžně s tím, jak SILVER A budovala své vlastní informační síť, rostla i hodnota zpráv, což je markantní zvláště v případě spolupráce se sokolskou ilegální organizací Obec sokolská v odboji.

Provoz vysílačky se přirozeně neobešel bez poruch. Všechny však byly odstraněny za pomoci obětavých pardubických spolupracovníků. Kromě původní anglické stanice byly sestrojeny za jejich pomoci ještě dva další přístroje do rezervy. Libuše se v polovině února 1942 na kratší dobu přestěhovala do Mnětic u Pardubic, ale potom se opět vrátila do lomu Hluboká.

Je pochopitelné, že intenzivní provoz Libuše neušel pozornosti gestapa. To za pomoci radiogoniometrické služby zaměřilo jako působiště vysílačky trojúhelník Chrudim–Seč–Hlinsko. Po varování byla Libuše v polovině března 1942 přemístěna do Pardubic a odtud pak 20. března k Hrabovým na sádka u Bohdanče. Ani zde neušla pozornosti. Proto byl vyhledán nový úkryt a v polovině dubna se přestěhovala do Švandova mlýna v Ležákách, kde zůstala až do atentátu na zastupujícího říšského protektora Heydricha.

Atentát přinesl s sebou nové ohrožení – v okolí Ležáků se opět objevilo pardubické gestapo. Dne 17. června 1942 Libuše opustila Ležáky a našla

56) Zdeněk JELÍNEK, *Operace SILVER A*, Praha 1994.

přechodný úkryt u Jana Nováka v Rosicích nad Labem, odkud se přesunul do úkrytu zajištěného odbojovou skupinou S 21 B v Bohdašíně, odkud byla také odeslána poslední depeše. Ani zde však v důsledku zrady a také zachycení vysílání z bohašánské školy německou odposlouchávací službou nebylo bezpečno. Dne 27. června se ještě podařilo vysílačku i s Potůčkem přemístit k Burdychovům do Končin. 30. června však gestapo úkryt obklíčilo. Potůčkovi se podařilo prostřílet se, ale Libuše i se šifrovým klíčem a některými zprávami Němcům padla do rukou. Vyčerpaný Potůček bez pomoci spolupracovníků byl na útěku 2. července 1942 zastřelen českým četníkem strážmistrem Karlem Půlpánem.⁵⁷⁾

Radiospojení s domovem bylo jedním z klíčových úkolů československé rozvědky v exilu. Jeho význam byl nepochybný pro celý zahraniční odboj, jak to charakterizoval prezident Edvard Beneš: „Bez stálého styku s domovem, nepřerušeno ani v době největšího teroru a udržovaného za cenu nejvyšších obětí, nebyla by zahraniční akce docílila mnohých úspěchů, jež jí byly dopřány.“⁵⁸⁾ Toto uznání patří také Libuši a jejímu radistovi J. Potůčkovi, který za pomoci svých druhů a spolupracovníků dokázal udržovat téměř půl roku spojení s Londýnem. Přispěl tak velkou měrou k určité aktivizaci odboje v jarních měsících roku 1942 a také k akci nejvýznamnější – atentátu na Heydricha. Význam Libuše byl velký i v jiných ohledech – např. pro přípravu a provádění dalších výsadekových operací, pro něž přinesl neocenitelné údaje a umožnil provést některé změny v přípravě dalších skupin. Rovněž je třeba vyzvednout vlastní zpravodajskou činnost SILVER A, která zatím zůstávala trochu ve stínu zpravodajství škpt. Morávka a doc. Krajiny. Počet zatčených spolupracovníků Bartoše a ostatních však ukazuje skutečnou rozlohu zpravodajských sítí. Likvidaci Libuše bylo znovu nadlouho – až do prosince 1942 – přerušeno pravidelné spojení se zahraničím.⁵⁹⁾

Heydrichiáda, tedy druhé stanné právo následující po atentátu na Heydricha, byla strašnou zkouškou i pro Pardubice. Od života ke smrti byl jen krůček: stačila formule „schvaloval atentát“ a následoval trest smrti. Nikdo blíže nezkoumal, zda se udání zakládá na pravdě. Pro gestapo stačilo dálnopisem nahlásit do Prahy, že ten či onen schvaloval atentát a předseda stanného soudu, jímž byl velitel hlavní úřadovny gestapa v Praze

57) Pavlína NÝVLTOVÁ, *Příběh odvahy a zrady. Jiří Potůček-Tolar, radista desantu SILVER A*, Červený Kostelec 2007, s. 141–154.

58) Edvard BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1948, s. 200.

59) Z. JELÍNEK, *Operace SILVER A*.

Otto Geschke, poslal obratem rozsudek bez soudního řízení a večer se již mohlo popravovat. Na okraji Pardubic na Zámečku, kde měl sídlo prapor německé Schutzpolizei, bylo z cvičné střelnice zřízeno popravistiště, kde již 3. června 1942 začaly popravu. Řidič pohřebního vozu Jaroslav Charypar si o popravách zaznamenal: „Dne 3. června 1942 přijel jsem na rozkaz a v doprovodu jednoho z oněch surovců do pověstného Zámečku, kde dotrpělo toho dne pět dobrých našich občanů sloupnických. Obraz, který jsem spatřil, zůstane navždy vryt v mé paměti. Obličej k zemi, s roztráštěnými lebkami, krví pískem promísenou, tělo jedno přes druhé, leželo pět obětí české krve lačných nacistických katanů. Byli to první popravení, a proto se na toto divadlo přišli podívat pohlaváři z Oberlandratu v čele s Oberlandratem, gestapáci a ostatní smetánka a výkvět pardubických německých kulturträgrů... Všichni ti katané i jejich pomocníci byli podle mého úsudku vrahy a zloději z povolání, neboť okrádali mrtvé o vše, co jim ještě zbylo...“⁶⁰⁾ Celkem nacisté popravili na Zámečku 194 osob, mezi nimi i obyvatele Ležáků a všechny spolupracovníky SILVER A. Hromadnou popravou obyvatel Bohdašína a Končin dne 9. července 1942 vraždění na Zámečku skončilo.⁶¹⁾

Pardubice se v roce 1944 staly cílem třech náletů spojeneckých bombardérů. Do pozornosti strategických plánů Spojenců se dostaly v rámci tzv. „bitvy o benzin“, což byla likvidace německého průmyslu pohonných hmot. Cílem náletů se stala rafinerie minerálních olejů firmy David Fanto, jež vyráběla mazací oleje, parafin, asfalt a benzin.

První nálet proběhl v noci 22. července 1944, kdy se nad Pardubicemi objevilo 70 bombardérů RAF typů Wellington, Liberator a Halifax. Svržené pumy však zasáhly východní okraj města, vlastní cíl škody neutpěl. Proto došlo k opakování náletu 24. srpna 1944, tentokrát však silami 15. letecké armády USA. Takřka 300 bombardérů typu Liberator a Flying Fortress doprovázených více jak 200 stíhačkami provedlo tentokrát úspěšný nálet, při němž byla rafinerie těžce poškozena a výroba zastavena. Bomby zasáhly i západní okraj města, těžce poškozeno bylo nádraží, cukrovar a další objekty. Rafinerii čekaly rozsáhlé opravy a teprve v prosinci 1944 byla znovu uvedena do zkušebního provozu.

V té době probíhala druhá fáze útoků proti průmyslu pohonných hmot a spojenecký letecký průzkum pochopitelně obnovovací práce pozoroval. Proto bylo rozhodnuto o opakování náletu. K jeho provedení byl vyčle-

60) Ladislav ŠÍMA, *Ležáky*, Praha 1947, s. 79.

61) Karel JIČÍNSKÝ, *Zámeček*, Pardubice 1982.

něh 304. bombardovací wing 15. letecké armády. Dne 28. prosince 1944 odstartovalo 56 čtyřmotorových Liberatorů, které přes Zadar (Jugoslávie), Zelltweg a Gmünd (Rakousko) pronikly od jihu do Čech. Nad cílem se objevily krátce po poledni. Jako první zaútočil sled 27 Liberatorů, který svrhl bomby o tonáži 64,5 tun. V druhém sledu pak dalších 26 Liberatorů odhodilo bomby o váze 60 tun. Rafinerie se již po prvním útoku ocitla v plamenech. Tento nálet definitivně dovršil její zkázu, započatou srpnovým útokem. Prakticky až do konce války byla vyřazena z provozu.⁶²⁾

Odboj na Pardubicku pokračoval i v druhé etapě války. Tato oblast se za války nestala nikdy centrem tak intenzivní partyzánské činnosti, jako byla např. Vysočina. Důvody tohoto faktu byly náhlední: přírodní podmínky nepřály tomuto druhu odbojové činnosti. Přesto však činnost partyzánských oddílů zasáhla i sem, konkrétně se jednalo o zbytek nacisty rozprášeného výsadku Jan Kozina. Jeho velitel Vasil Kiš se přesunul z Lounska, kde byl vysazen 17. října 1944, na Chrudimsko a zahájil organizátorskou práci. V listopadu 1944 zde tak vznikl Partyzánský oddíl Ludvíka Svobody, jehož činnost se přenesla i do samotných Pardubic. Oddíl vyvíjel jak činnost diverzní, směřující zejména proti trati Pardubice – Havlíčkův Brod i proti závodu v Semtíně, tak činnost propagační a organizační.⁶³⁾

V březnu 1945 se v Pardubicích vytvořil revoluční Okresní národní výbor (ONV), v jehož čele stanul Antonín Blahout, jehož ilegální skupina vznikla již v roce 1942.⁶⁴⁾ ONV vyvíjel horečnou činnost. Vyhledával vhodné spolupracovníky, navazoval kontakty s četnictvem a policií, s partyzány a koordinoval jejich činnost. Podařilo se mu ustavit místní národní výbory ve většině obcí okresu. Blahout sám o pardubickém výboru napsal: „První náš okresní národní výbor povstal z ilegálního hnutí. Vybrali jsme lidi jednak pracující v ilegalitě a pak odborníky, o nichž jsme byli přesvědčeni, že mají schopnosti, aby co nejlépe uvedli náš rozvrácený hospodářský život do pořádku. Odborníků bylo více než členů politických stran.“⁶⁵⁾

Blížící se konec války poznamenal nervozitou veškeré dění v Pardubicích. V sobotu 5. května 1945 nemohlo nic zadržet obyvatele Pardubic

62) Zdeněk BIČÍK, *Nálety na Pardubice 1944*, Pardubice 1984; Petr BÖSERLE, *Američtí leci nad Pardubicemi*, Letectví a kosmonautika 70, 1994, č. 16, s. 47–49; č. 17, s. 47–49; č. 18, s. 45–47.

63) Petra KNOLLOVÁ, *Partyzánský pluk Ludvíka Svobody*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice 2012.

64) Jiří KOTYK, *PhDr. Antonín Blahout (1886–1959), ředitel reálky v Pardubicích*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, 2005, č. 9–10, s. 268–277.

65) Jan NĚMEČEK, *Protifašistický odboj na Pardubicku 8. Poslední dny okupace Pardubic*, Zář 40–50, 1990, č. 49 z 19. června, s. 3.

od aktivních projevů odporu proti okupantům. Kolem jedenácté hodiny začali odstraňovat německé nápisy, vyvěšovat československé vlajky a nosit trikolóry. V sousedních Holicích vypuklo povstání proti okupantům a boje v tomto městě mezi partyzány a místní německou posádkou trvaly až do 7. května, kdy nacisté za pomoci těžkých zbraní a letectva Holice opanovaly.⁶⁶⁾ V ulicích zůstalo 58 mrtvých vlastenců.

V Pardubicích na vzniklou situaci zareagovalo německé posádkové velitelství, jehož jednotky během 5. května situaci ovládly. Městem projížděla obrněná auta, procházely zesílené hlídky a byl vydán zákaz vycházení. Toho dne začal ONV jednat s německým velitelem posádky o odchodu z města a předání moci do rukou ONV. Jednání skončilo neúspěšně a teprve 7. května bylo dojednáno převzetí příslušných institucí ONV. Zástupci, kteří měli převzít okresní úřad, však narazili na odpor německého okresního hejtmána Rotberga. Během jednání s ním vznikl incident, kdy gestapo, které sídlilo ve stejné budově, odmítlo vyjednávat a zahájilo na vyjednavče palbu, přičemž zastřelili poručíka četnictva Josefa Trnku. Alois Aschenbrenner, jeden z příslušníků pardubického gestapa, o tomto incidentu po válce před soudem vypověděl, že Trnka se dvěma dalšími četníky přišel vyjednávat, ale neměl úspěch: „Když se tři páni obrátili již k odchodu, přišel komisař Fritsch (tehdejší vedoucí pardubické služebny gestapa – JN) a řval na ty pány a vytáhl svoji zbraň a chtěl vystřelit... Po prvním výstřelu, který byl od Fritscheho, padly rány také od Krebse, Kuchlera a toho již neznámého. Ti tři páni, ještě před prvou ránou, jak spatřili zbraň v rukou Fritscheho, utíkali přes schody dolů. Pan poručík Trnka byl poslední. Podle mého mínění byl p. poručík Trnka zasáhnutý buď od Kuchlera, který měl automat, nebo od Krebse, který měl pušku.“⁶⁷⁾ Gestapo tak dovršilo svou vražednou činnost na Pardubicku, aby se v posledních dnech spasilo útekem z města, před nímž bohužel stačilo zlikvidovat písemné památky na své zdejší působení. Podle zprávy Oblastní kriminální úřadovny v Pardubicích z února 1946 měli pardubičtí gestapáci na svědomí zatčení 5 648 lidí v bývalé působnosti Oberlandratu v Pardubicích. Z toho bylo zastřeleno 74 osob, v tom však nebylo započítáno 10 osob ubitých gestapem při výsleších a 6 osob, které spáchaly sebevraždu.

Závěrem: Byly tedy Pardubice za války skutečně nějakou oázou, ve které – ve srovnání s jinými městy okupované Evropy – obyvatelé relativně klidně druhou světovou válku prožili? Zcela jistě nebyly oázou pro židov-

66) Hana FALTYSOVÁ, *Holický odboj za druhé světové války*, Pardubice 2012.

67) SOA, Zámorsk, MLS Chrudim, Ls 979/46 – Alois Aschenbrenner.

ské a romské obyvatelstvo města, které z drtivé části podlehllo nacistické genocidě. Jistě nebylo oázou ani pro ty občany, kteří se aktivně zapojili do protinacistického odboje a dříve či později svůj podíl na rezistenci zaplatili ať životem, ať dlouholetým vězněním v káznících a koncentračních táborech. Nám jde však – vedle další skupiny stojící na opačné straně – aktivních kolaborantů – spíše o ten majoritní zbytek, čili, jak prostý občan s jedinou touhou – přežít nelehká léta nacistické okupace – válečná léta chápal. Byly tu následky leteckých náletů na Pardubice, v důsledku kterých zahynuly stovky obyvatel města a tisíce dalších přišly o přístřeší. V porovnání s některými jinými městy zejména v pohraničí a v říši to však nebyly škody, které by dokázaly život města výrazněji postihnout. Co však bylo pro jeho obyvatele důležitější, bylo stále se zhoršující válečné zásobování, život na lístky, přidělové hospodaření dopadající zvláště tíživěji právě na městské obyvatelstvo, viz zmiňovaná stávka v Telegrafii.

Kdyby byly takovou oázou klidu v rámci válkou zmítané Evropy, asi by se neozývaly salvy německé popravčí čety na pardubickém Zámečku, kde zahynulo v období 3. června – 9. července pod německými kulkami 194 osob.⁶⁸⁾ V oázách klidu se přece nevráždí... A jak salvy, ozývající se z lesíka na východním okraji města, působily na obyvatele Pardubic, není třeba dodávat. Odplata za úspěšný útok českých vlastenců na zastupujícího říšského protektora Heydricha měla zastrašit český národ za cenu stovek a tisíců lidských obětí, také nešťastných ležáckých občanů, jejichž životy skončily právě na Zámečku. Již zmíněné emotivní svědectví Jaroslava Charypara, řidiče pohřebního auta, jež odváželo nacistické oběti, ukazuje, jaký dopad v lidech nacistická pomsta měla.

Pokud na události konce války pohlédneme z další stránky, město – stejně jako většina celých východních Čech – zůstalo ušetřeno další devastující válečné zkušenosti – přechodu fronty, když – zjednodušeně řečeno – Němci jednoho dne Pardubice po průjezdu ustupujících německých jednotek opustili, aby v dalších dnech přijely jednotky osvobozené Rudé armády. Nedošlo zde v závěrečných dnech ani k povstání proti Němcům, protože pro něj nebyly vhodné podmínky – přítomnost silné německé posádky včetně letiště, kdy Němci kontrolovali situaci ve městě za pomoci zesílených hlídek, obrněných aut a také za zákazu vycházení. Neexistovaly zde v této době ani dominantní odbojové skupiny, které by mohly jak personálně tak materiálově, zejména zbraněmi, toto povstání podpořit. Přímé válečné

68) Vojtěch KYNCL, *Bez výčitek. Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*, Praha 2012, s. 172–187.

události se tak města na konci okupace prakticky nedotkly s výjimkou lokálních incidentů, kdy např. německý tank projíždějící městem, najel do skupiny důstojníků v uniformách československé armády (tak zahynul šplt. V. Eliáš a por. A. Smrž byl těžce zraněn a svému zranění posléze v nemocnici podlehl) apod. Pardubice tak přešly do mírových podmínek relativně pokojně na rozdíl např. od moravského Lanžhotu, který byl drtivě zasažen jak lidskými, tak i materiálními ztrátami při urputných bojích nastupující Rudé armády s bránícími se Němci, či od povstání v sousedních Holicích.

V poledne 8. května 1945 ohlásil místopředseda ONV Josef Krátký převzetí moci ve městě, které začaly hromadně opouštět německé jednotky. Následující den tak znamenal již svobodné Pardubice, které od samého rána tonuly v záplavě vlajek, večer zmizelo zatemnění a město se po šesti letech zase rozsvítilo. 10. května dopoledne pak do města přijely sovětské jednotky 4. ukrajinského frontu, nadšeně vítané obyvateli Pardubic.

Je možno si položit otázku: byly Pardubice za nacistické okupace nějakým způsobem specifické od ostatních měst v protektorátu? Soudím, že nikoliv. Valná většina protektorátních sídel měla obdobný osud, trochu výjimečné postavení měla na sklonku války Praha díky květnovému povstání a některá další města, která se aktivně zapojila do boje proti Němcům.

Město – byť bylo ušetřeno přímého dopadu bojů v závěrečných týdnech války – se muselo po válce vyrovnávat jak s následky bombardování, které se promítlo nejen v cílových podnicích, ale dopadlo také na infrastrukturu města i obytné části, tak s dalšími důsledky v hospodářské oblasti, s nutnou restrukturalizací válečné výroby a dalšími problémy.

Aufruf an die Bevölkerung!

Auf Befehl des Führers und Obersten Befehlshabers der Deutschen Wehrmacht habe ich im Lande Böhmen mit dem heutigen Tage die vollziehende Gewalt übernommen.

Hauptquartier Prag, den 15. März 1939.

Der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe 3

Blaskowitz

General der Infanterie.

Rozkas pro Obyvatele!

Na rozkas Votze a neivršiho Prezidenta německe Armady převzal sem v zemi česke s nešnim dnem celou moc.

Hlavní-Quartier Praha, dne 15. Března 1939

Vrchní Komandant Armadni-Odil 3

Blaskowitz

General Pjechoty

Obr. 1: Vyhláška oznamující nástup okupační moci v protektorátu.

Obr. 2: Průjezd okupačních německých vojsk Pardubicemi 15. března 1939.

Obr. 3: Náměstí republiky (Viktoria-Platz) a vpravo sídlo německého Oberlandratu.

Obr. 4: Pohřeb obětí srpnového náletu 1944 na Pardubice na Pernštýnském náměstí.

Obr. 5: Příjezd jednotek Rudé armády do Pardubic 10. května 1945.

PARDUBICE DURING THE NAZI OCCUPATION

The study deals with the impact of the German occupation on the life in Pardubice and on both the daily lives of their inhabitants and the local political administration. It analyzes the attitudes of local citizens to the Nazi power, both the manifestations of spontaneous resistance to the occupiers and the manifestations of collaboration with the Nazis. It neither ignores the impact of war on the living conditions in the town, especially with regard to the economy and supply, connection of Pardubice factories to the German war economy. Pardubice specificity was then the celebrations of the 600th anniversary of Pardubice town status in 1940. Much attention is paid to Nazi persecution, both in relation to the Jewish population and to the organized anti-Nazi resistance movement that developed in the town. The study also discusses the Allied air raids, which meant basically for residents of Pardubice the only direct confrontation with war events as the liberation of the town in 1945 took place without armed clashes with the exception of isolated incidents.

